

Araştırma Makalesi • Research Article

From Revival to Confiscation: The Rise and Fall of the Cash Waqf Established by Merzifonlu Kara Mustafa Pasha for the Celveti Tekkes

İhyadan Müsadereye: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Celveti Tekkeleri İçin Kurduğu Para Vakfının Yükselişi ve Çöküşü

Ömer ASLAN¹

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 13 April 2026

Received in revised: 15 June 2026

Accepted: 15 June 2026

Keywords:

Ottoman

Waqf

Merzifonlu Kara Mustafa Pasha

ABSTRACT

This study examines the role of high-ranking state officials in the financing of dervish lodges (tekkes) in the seventeenth-century Ottoman world, specifically through the cash endowment (nukûd waqf) established by Grand Vizier Merzifonlu Kara Mustafa Pasha in 1680 (1091 AH) for the lodges of the Celvetiyye order. Drawing on the endowment deed (waqfiyya) preserved in the Archives of the General Directorate of Foundations (VGMA), the study analyzes the legal, administrative, and financial structure of the endowment, revealing how statesman patronage was integrated into the institutional continuity of Sufi networks. The research identifies that the Pasha endowed a high-volume cash capital of 36,500 esedî kuruş to cover the subsistence and food allocations of the two principal centers of the Celvetiyye: the Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitâne and the Selâmî Ali Efendi Tekke. The endowment stipulated that the capital be managed under the “ten-to-eleven” murabaha ratio and within the framework of strict collateral provisions (rehn-i kavî and kefil-i melî) to safeguard against economic fluctuations, while also incorporating a family (zürri) security mechanism for the founder’s descendants. However, the study finds that this endowment was liquidated after only three years due to the execution of Merzifonlu Kara Mustafa Pasha following the Defeat at the Second Siege of Vienna (1683) and the subsequent confiscation (müsâdere) of the remaining capital, which had reached 38,854 kuruş. This finding demonstrates the extent to which the high-capacity waqf patronage provided by the military and administrative elite rested on a fragile foundation, as endowment revenues could be severely disrupted during periods of political, military, and economic crises. Ultimately, the study argues that Ottoman lodge history should be evaluated through the interconnected lenses of waqf patronage, crisis dynamics, and the resulting financial vulnerabilities.

MAKALEBİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Nisan 2026

Revizyon tarihi: 15 Haziran 2026

Kabul tarihi: 15 Haziran 2026

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı

Vakıf

ÖZ

Bu çalışma, XVII. yüzyıl Osmanlı dünyasında devlet ricalinin tekke finansmanındaki rolünü, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1680 (H. 1091) tarihinde Celvetiyye tarikatına bağlı tekkeler için tesis ettiği para vakfı (nukûd vakfı) üzerinden incelemektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) muhafaza edilen vakfiye temel alınarak vakfın hukuki, idari ve finansal yapısı analiz edilmiş, devlet adamı patronajının tarikat ağlarının kurumsal sürekliliğine nasıl eklemlendiği ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda Paşa'nın, Celvetiyye'nin iki ana merkezi olan Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi ile Selâmî Ali Efendi Tekkesi'nin iâşe ve taâmiye giderleri için 36.500 esedî kuruşluk yüksek hacimli bir nakdî sermaye vakfettiği tespit edilmiştir. Sermayenin ekonomik dalgalanmalara karşı “onu on bir” hesabı üzerinden ve katı teminat hükümleri çerçevesinde işletilmesi şart

¹ Doktora Öğrencisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Anabilim Dalı, aslan.omer93@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7433-903X

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

koşulmuş ayrıca vakıf yapısına kurucu aile lehine işleyen bir zürri güvence mekanizması da eklenmiştir. Bununla birlikte bu vakfın, II. Viyana Bozgunu (1683) sonrasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamı ve vakfın 38.854 kuruşa ulaşan bakiye sermayesinin müsadere edilmesi sonucunda yalnızca üç yıl içinde tasfiye edildiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu, askerî ve idarî zümrenin tekkelere sunduğu yüksek kapasiteli vakıf patronajının; siyasî, sosyal, iktisadî ve hatta doğal afetlere bağlı kriz dönemlerinde vakıf gelirlerinin kesintiye uğramasıyla birlikte ne derece kırılabilir bir zemine oturabildiğini göstermektedir. Çalışma, Osmanlı tekke tarihinin vakıf patronajı, siyasî, sosyal, askerî ve doğal afetlere bağlı krizler ile oluşan finansal kırılabilirlik eksenlerinde birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

GİRİŞ

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde siyasî, iktisadî ve toplumsal krizlerin sarsıcı etkilerinin hissedildiği bir dönemdir (Öz, 1999: 50). Osmanlı dini yaşamının önemli merkezi durumunda olan tekkelerin de bu krizlerden etkilenmeye başladığı bir zaman dilimi olmakla birlikte Kadızadeli hareketinin bazı tarikat çevreleri ile yaşadığı çatışmalar belirgin bir biçimde gün yüzüne çıkmıştır. (Ocak, 1984: 212).

Osmanlı tarihinde sadrazamlar, kazaskerler ve yüksek rütbeli bürokratlar, tesis ettikleri vakıflar aracılığıyla devlet ve toplum ihtiyacını karşılayan kurumların maddî altyapısını güçlendiren ve istikrarını temin eden hâmil olarak öne çıkmışlardır (Alkan, 2017: 797-798). Osmanlı Devleti'nin üst düzey devlet adamlarının hâmilik geleneğinin en çarpıcı temsilcilerinden biri de dönemin kudretli sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa İstanbul, Edirne, İzmir, Amasya, Kayseri, Çorum, Halep, Cidde ve Kaniş gibi imparatorluğun on farklı kentinde güçlü bir hayra dayalı inşaa faaliyeti yürütmüştür. Paşa; han, hamam, bedesten, cami ve su yolları gibi şehir hayatını canlandırmaya matuf projeler için yaklaşık 100 milyon akçe'ye ulaşan bir bütçe harcamış ve Osmanlı coğrafyasına sayısız eser bırakmıştır (Pantık, 2021: 42). Bunun yanında bizzat muhibbi olduğu Celvetiyye tarikatının kurumsal ve iktisadî sürekliliğini sağlamak üzere tasavvufî bir kuruma hâmilik rolü üstlenmiştir (Pantık, 2021: 42; Aydar, 2022: 484).

1680 (H. 1091) tarihinde tesis edilen hâmilik yöntemi ise nakdin işletilmesine dayanan klasik bir para vakfı (nukûd vakfı) niteliğindedir. Çatı vakfının bütçe fazlasından ayrılan 36.500 esedî kuruşluk bu sermayenin temel amacı, Celvetiyye tarikatının İstanbul'daki iki büyük ana merkezini mali bakımdan desteklemektir. Paşa, işletilecek sermayeden elde edilen nemanın günlük yüz akçesini tarikatın pîr makamı olan Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitanesi'ne diğer yüz akçesini ise Celvetiyye'nin Selâmiyye kolunun kurucusu ve müstakil bir irşad merkezi (âsitâne) olan Şeyh Selâmî Ali Efendi'nin Solak Sinan Mahallesi'ndeki tekkesine tahsis etmiştir. Böylece vakıf, tarikatın tarihsel pîri ile dönemin

yaşayan şeyhinin kurduğu ana merkezi aynı finansal şemsiye altında birleştirerek Celvetiyye ağının iâşe ve taamiye ihtiyacına katkı sağlamıştır (VGMA, Defter No: 641, s. 85; Pantık, 2021: 45).

Bu vakıf bir hayır kurumu hüviyeti taşımakla birlikte, XVII. yüzyılın genel vakıf krizlerine ve enflasyonist baskılarına karşı sıkı kurallarla yönetilen rasyonel bir finans kurumu olarak tasarlanmıştır. Vakfiyede, sermayenin onu on bir hesabı üzerinden işletilmesi öngörülmüş; paranın batmasını engellemek için ise borç verilecek kişilerden mutlaka rehn-i kavî ve kefil-i melî (sağlam rehin ve zengin kefil) getirmeleri kesin bir şart olarak koşulmuştur.

Bu çalışma, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1680 tarihli para vakfı üzerinden Celvetiyye ağının nasıl finanse edildiğini incelemekte devlet ricalinin sağladığı bu hâmilik (patronaj) desteğinin, tekke kurumlarını XVII. yüzyılın genel vakıf krizlerine karşı nasıl koruduğunu tartışmaya açmaktadır. Her ne kadar bu fon, Paşa'nın II. Viyana bozgunu sonrası idamıyla birlikte müsadere gibi siyasi krizlerin yıkıcı etkisine maruz kalmış olsa da süreç genel hatlarıyla okunduğunda tekke kurumunun devlet ricalinin vakıf hâmilîği ile gördüğü desteğin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

1. HÜDÂYÎ ÂSİTÂNESİ ve SELÂMÎ ALİ EFENDİ TEKKELERİ

Osmanlı tasavvuf tarihinde tarikatların kurumsal yapıları, pîr makamı olan âsitâneler ile onlara bağlı irşad faaliyetlerini yürüten ve şehre yayılan zâviye tekkeler üzerinden şekillenmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1680 tarihli para vakfı da tam olarak bu hiyerarşik Celvetî ağını, tarikatın iki büyük merkezini eşzamanlı destekleyerek finanse etmek üzere kurgulanmıştır (Kara, 2011: 368; Ocak, 1978: 247; Cebecioğlu, 2004: 106).

Vakfın nemasından günlük 100 akçenin taamiye (yemek) bedeli olarak tahsis edildiği Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi, tarikatın kurucu pîri Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) tarafından 1589-1595 yılları arasında Üsküdar Doğancılar'da inşa edilmiş olup Celvetiyye'nin ana merkezidir. Bünyesinde cami, tevhidhâne, derviş hücreleri, aşhane-imaret ve meşrutahâneler barındıran bu külliye, başkent merkezli Celvetî irşad ağının kalbini oluşturmaktadır (Tanman, 1991: 340-343). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, vakfettiği 36.500 kuruşluk ana sermayeyi işletilmek üzere bizzat bu âsitânenin mütevellisi konumunda olan (şeyhin torunu) Seyyid Mustafa Efendi'ye mütevellî kaymakamı sıfatıyla teslim etmiştir. Bu durum, sadrazamın kurduğu vakfın idari merkezini doğrudan tarikatın pîr makamına bağladığını göstermektedir (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

Elde edilen kârdan diğer 100 akçenin tahsis edildiği yer ise Celvetiyye'nin Selâmiyye kolunun kurucusu olan Şeyh Selâmî Ali Efendi'nin (ö. 1104/1692) Üsküdar Toygartepesi'nde tesis ettiği tekkesidir (Yılmaz, 2004: 190). Medrese eğitimi alan, müderrislik ve müftülük yaptıktan sonra tasavvufa yönelen Selâmî Ali Efendi; Üsküdar'da Kısıklı, Acıbadem ve

Selamsız adlarıyla bilinen üç ayrı tekke kurarak tarikatın şehir içi yayılımını zirveye taşıyan karizmatik bir şeyh figürüdür, Paşa'nın tahsisat ayırdığı Toygartepesi'ndeki Selamsız Tekkesi içinde cami, derviş hücreleri, hamam, su kuyuları ve etrafında dükkânlar barındıran geniş bir dinî-sosyal komplekstir (Övüç, 2022: 288-312).

Kara Mustafa Paşa, tesis ettiği bu para vakfı aracılığıyla elde ettiği geliri eşit bir şekilde (yüzer akçe) ikiye bölmüştür. Bu eşit taksimat, paşanın tarikatın tarihî pîrinin makamı (Hüdâyî Âsitânesi) ile kendi döneminin en aktif ve canlı irşad şubesi olan Selâmî Ali Efendi Tekkesi arasında mali bir köprü kurarak, Celvetiyye ağını bir bütün olarak himaye ettiğini göstermektedir.

2. BİRİNCİL KAYNAK OLARAK VAKFİYENİN DİPLOMATİK ANALİZİ: TANZİM, TASDİK, ŞAHİTLER

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Celvetiyye tarikatına yönelik hâmilik vizyonunu somutlaştıran temel hukuki belge, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) 641 numaralı defterin 85. sayfası, 8. sırasında kayıtlı olan vakfiyedir. Klasik Osmanlı vakfiye formuna uygun olarak bir "Besmele" ve Allah'a hamd (hamdele), Hz. Muhammed'e salât ve selam (salvele) kısımlarıyla başlayan belge, fikhî ve tasavvufî bir bakış açısı ile kaleme alınmıştır. Giriş kısmında bilhassa Hucurât Suresi 13. ayette geçen "*Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır*" ilahi buyruğuna atıf yapılması ve insanların hayır yollarına, kalıcı sadakalara yönlendirilmesinin vurgulanması, paşanın kurduğu devasa finansal yapıyı, klasik vakıf hukuku çerçevesinde görülen uhrevî bir meşruiyet zeminine oturttuğunu göstermektedir (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

Belgenin diplomatik kurgusu incelendiğinde, bu para vakfının bir anda ortaya çıkmadığı, paşanın daha önceki şehir dokusuna yönelik mali yatırımlarının bir revizyonu (tebdil ve tağyir) olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim vakfiye metninde sadrazam Kara Mustafa Paşa, "*bin seksen dokuz senesi (H. 1089) Saferülhayrinin üçüncü günü*" tanzim ettirdiği önceki vakfiyesindeki akar ve nakit gelirlerinden müctemi (birikmiş) olan 86.500 esedî kuruşluk bütçe fazlasının kullanım hakkını kendi uhdesinde tuttuğunu belirtmiştir. Bu genel havuzdan 36.500 esedî kuruşun ayrılarak tamamen Celvetiyye tekkelerine tahsis edilmesini içeren nihai işlem ise 15 Şevval 1091 (Kasım 1680) tarihinde resmîyete dökülmüştür (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

Vakfiyenin tanzim ve tasdik edildiği mekân ile şahitler kadrosu, bu kurumun bizzat devletin zirvesi tarafından koordine edilen bir himaye düzeni olduğunu kanıtlar niteliktedir. Belge, Osmanlı padişahı IV. Mehmed'in saltanatı döneminde, imparatorluğun o dönemki önemli şehirlerinden olan Edirne'de, kadı İbrahim Efendi b. Abdülhay'ın riyasetindeki mahkemede tanzim ve tasdik edilmiştir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, meclis-i şer'iyeye huzurunda vakfettiği bu nakit sermayeyi, bizzat tayin ettiği mütevellisi Hasan Ağa b. Ali'ye teslim ettiğini ikrar etmiştir (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

Bu finansal ve tasavvufi akdin şahitleri (Şühudü'l-hâl) ise Osmanlı bürokrasisinin ve merkez ordusunun en seçkin mensuplarından oluşmaktadır. Mahkeme kayıtlarında şahit olarak; Yeğen Hüseyin Bey, bürokrasinin ve yazışma kalemlerinin belkemiği olan Mektubi Mustafa Efendi, Tezkereci-i Evvel Ali Efendi, Telhisi İsmail Ağa, Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa ve Hasan Ağa ibni Ali gibi üst düzey devlet ricalinin imzaları bulunmaktadır. Celvetî tekkelerine on binlerce akçelik nakit akışını sağlayan bu sözleşmenin, sadrazamlık bürokrasisinin (kapı halkının ve üst düzey kâtiplerin) şahitliği ve huzurunda yapılmış olması tekkelerin finansal ihyasında devlet ricalinin katkısını gösteren önemli bir örnektir.

3. PARA VAKFININ İŞLETME USULLERİ

Daha önce de zikredildiği üzere Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1680 (H. 1091) tarihli vakfiyesinde ortaya koyduğu finansal kurgu, tamamen nakdin işletilmesine dayanan klasik bir para vakfı (nukûd vakfı) modeli sunmaktadır (Güner, 2019: 257). Sadrazam, diğer evkafının gelirlerinden artan toplam 86.500 esedî kuruşluk (173 kese) bütçe fazlasının içinden 36.500 esedî kuruşluk devasa bir meblağı bu iş için ayırmıştır. Ancak bu meblağın tamamı piyasaya sürülmemiştir. Vakfiyeye göre 36.500 kuruşun 2.000 kuruşu acil durumlar ve yaşanabilecek risklere karşı ihtiyat akçesi olarak kasada tutulmuş, geriye kalan 34.500 esedî kuruş ise istirbah edilmek (işletilmek) üzere piyasaya sürülmüştür (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

Sermayenin işletilme kâr oranı ise onu on bir hesabı (%10) olarak belirlenmiştir. XVII. yüzyılın çalkantılı ekonomik piyasasında bu denli büyük bir sermayenin batma riskine karşı Paşa, Osmanlı para vakıflarına özgü teminat mantığı refleksiyle bir risk yönetimi kurgulamıştır. Vakfiyedeki açık şarta göre bu para, borç talep eden kişilere ancak "rehn-i kavî ve kefil-i melî yahut lede'l-iktiza ikisinden biri" (sağlam bir gayrimenkul rehni ve borç ödeme gücü yüksek bir kefil) karşılığında verilebilecektir. Dahası, dağıtımlar yapıldıktan ve masraflar çıkıldıktan sonra artan kârın tekrar ana sermayeye eklenmesi "*ziyadesi asıl vakfıma zam oluna*" şeklinde emredilerek, vakfın sürekli büyüyen ve gelişen bir finansal fona dönüşmesi hedeflenmiştir. Bu vakıf sürecinin yönetimi ise bizzat Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi'nin mütevellisi Seyyid Mustafa Efendi'ye mütevellî kaymakamı sıfatıyla havale edilmiştir (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

4. VAKFIN HAYIR ŞARTLARI: CELVETÎ AĞINDAN HAREMEYN'E UZANAN İAŞE SİSTEMİ

İşletilen sermayeden elde edilen kârın nerelere harcanacağı, vakfın tasavvufi mahiyetini ve sosyal politikasını açıkça yansıtmaktadır. Vakfiyeye göre elde edilecek nemadan günlük 100 akçe,

Celvetiyye'nin merkez pîr makamı olan Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi fukarasının yemek (taamiye) giderlerine ayrılmıştır. Kârdan elde edilen diğer 100 akçe ise Şeyh Selâmî Ali Efendi'nin Toygar Tepesi-Solak Sinan Mahallesi'ndeki tekkesinde bulunan dervişânın taamiyesine tahsis edilmiştir (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

Vakfın hayır ve tahsisat hedefleri yalnızca İstanbul merkezli tekkelerle sınırlı kalmamıştır. Devletin Hâdimü'l-Haremeyn kimliğinden neşet eden dinî politikasına ve sadrazamın imparatorluk ufkuna uygun bir biçimde, mukaddes şehirlere de özel bir pay ayrılmıştır. Bu doğrultuda vakfiyede, Mekke, Medine ve Kudüs fukarasına her yıl surre olarak yüzer sikke-i hasene irsal ve isal olunması kati bir şart olarak koşulmuştur. Üstelik Paşa, kendi neslinin bütünüyle tükenmesi ihtimaline karşı bir kriz senaryosu da kurgulamış, böyle bir durumda kendi çocuklarına bağlanan maaş bütçesinin yarı yarıya Mekke ve Medine fukarasına yönlendirilmesini emrederek vakfını imparatorluk ölçeğinde bir hayır kurumuna dönüştürmeyi teminat altına almıştır (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

5. VAKFIN YÖNETİMİ: AİLE, TEKKE ve MERKEZÎ BÜROKRASİ ÜÇGENİNDE TEVLİYET

Osmanlı idari ve iktisadi sisteminde zürri veya evlâdlık vakıf yani aile vakfı statüsünde teşekkül eden yapılar kurucusunun neslinin iktisadi geleceğini güvence altına bir sosyal güvenlik şemsiyesi olarak kurgulanmıştır. Bu vakıf modeli, birikmiş servetin devletin müdahalesine ve müsadere riskine karşı korunmasını sağlamak gibi stratejik işlevler üstlenmiştir. Vâkıflar, aile fertlerinin ileride sefaletle düşmesini engellemek maksadıyla, vakfın idaresini (tevliyetini) nesilden nesile aktarılacak şekilde doğrudan kendi evlatlarına şart koşmuşlardır. Bu hukuki zırh sayesinde yöneticilik kalıtım yoluyla aile içinde muhafaza edilmiş ve vakıf mülkleri özerk bir biçimde idare edilmiştir. Dahası, vakfiyelerde yer alan özel şartlarla elde edilen gelir fazlasından çocuklara, torunlara veya azatlılara düzenli maaş ve barınma hakkı ayrılarak, kurucu ailenin biyolojik ve iktisadi devamlılığı vakfın kurumsal bekasıyla organik bir biçimde bütünleştirilmiştir (Alkan, 2018: 141-149).

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı'nın yönetim mekanizması, bu bürokratik refleksin en somut uygulamalarından biridir. Paşa, tevliyeti hayatta olduğu sürece kendi uhdesinde tutmuş; vefatından sonra nesilden nesile erkek çocuklarının en liyakatlisine, nesli tükenirse azatlı kölelerinin (utekâ) en ehline bırakılmasını şart koşmuştur. Aile ve azatlıların tamamen inkırazı durumunda ise idarenin doğrudan Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı mütevellisine geçmesi emredilmiştir. Bu hiyerarşi içinde kurgulanan hukuki zırhın içi Paşa'nın oğulları Yusuf ve Mehmet beylere günlük 50'şer akçe, kızları Fatma, Hatice, Emine, Zeynep ve Abide

hanımlara ise günlük 40'ar akçe tahsisat bağlanarak doldurulmuştur (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

Vakfın idari kadrosu ise hiyerarşik bir maaş sistemine bağlanmıştır, bu bağlamda mütevellîye günlük 10 akçe (vazife-i tevliyet), mütevellî naibine ise günlük 20 akçe (vazife-i niyabet-i tevliyet) tahsisat ayrılmıştır. Kâtibi evvel (10 akçe), kâtibi sani (8 akçe), câbii evvel (12 akçe), câbii sani (10 akçe), câbii sâlis (10 akçe) ve sarrafiye (2'şer akçe) olmak üzere kadroları tek tek tanımlanmıştır. Otokontrol ve denetim mekanizması ise Celvetî ağıyla tam bir entegrasyon içinde kurgulanmıştır. Vakfın idari şeffaflığı hem Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi'nin hem de Selâmî Ali Efendi Tekkesi'nin seccâdenişinleri (şeyhleri) birlikte bu vakfa hasbî nâzır tayin edilerek çapraz teftiş ve otokontrol sistemi tesis edilmiştir (VGMA, Defter No: 641, s. 85).

6. SİYASÎ KRİZİN TEKKE FİNANSMANINA ETKİSİ: VİYANA BOZGUNU ve PARA VAKFININ MÜSADERESİ

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kurduğu para vakfı, ekonomik risklere karşı katı teminat kurallarıyla güvence altına alınmış olsa da kâğıt üzerinde kusursuz görünen bu hukuki zırh ve evlâdlık vakıfların sunduğu müsadere koruma güvencesi, II. Viyana Bozgunu (1683) gibi imparatorluğu sarsan büyük askerî ve siyasî mağlubiyetler sonrasında geçerliliğini yitirmiştir (Özcan, 2004: 246-249). Osmanlı Devleti'nin en yüksek idarî makamı olan sadrazamlık koltuğunda oturan devlet ricalinin kurduğu bu vakıflar, bir ihya ve destek aracı olmalarının yanı sıra, kurucularının siyasî ikballeriyle doğrudan bağlantılı olan büyük bir kırılma potansiyeli de taşımaktaydı.

Nitekim Viyana'daki başarısızlığın faturasını hayatıyla ödeyen Paşa, kurduğu devasa vakıfların ve şahsi servetinin devlet tarafından müsadere edilmesiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa tarafından yürütülen bu müsadere işlemleri, Paşa'nın sivil ve tasavvufî alanlara yaptığı yatırımları da devletin hışmından koruyamamıştır. Müsadere süreci sadrazamın bizzat Aziz Mahmud Hüdâyî ve Selâmî Ali Efendi tekkelerinin taamiye giderleri için vakfedip teslim ettiği on binlerce kuruşluk nakit sermaye ile Divanyolu'ndaki vakıf külliyesi gibi doğrudan vakıf hukuku korumasındaki varlıklarına bile hazineye borçlu olduğu gerekçesiyle el konulmuştur (Pantık, 2021: 40). 1684 yılı itibarıyla yapılan kayıtlarda, tekkenin elindeki ana sermayenin ve bu süre zarfında işletilmesinden elde edilen nemanın birleştirilmesiyle toplam 38.854 kuruşluk bakiye devlet tarafından müsadere edilerek hazineye aktarılmıştır (BOA, TS. MA.d. 26; BOA, BŞM. MHF. 4/49; Pantık, 2021: 40).

Sonuç itibarıyla, dönemin en kudretli sadrazamı tarafından büyük bir bütçe ve rasyonel bir finansal planlamayla Celvetiyye tekkeleri için kurulan bu vakfın ömrü yalnızca üç yıl sürebilmiştir. Bu çarpıcı vaka, evlâdlık vakıfların aileye sunduğu sarsılmaz zannedilen ekonomik güvencenin, devletin

makro kriz anlarındaki mutlak otoritesi ve cezalandırma refleksi karşısında ne denli kırılgan bir zemine oturduğunu açıkça ispatlamaktadır. Aynı zamanda bu tablo, XVII. yüzyıl İstanbul tekkelerinin finansmanında askerî ve idarî zümrenin hâmilîğinin ne denli büyük bir kapasite sunduğunu gösterirken, hâmilîğin devlet içi krizler ve iktidar değişimleri karşısında tekke kurumunu nasıl bir anda ekonomik olarak sarsabileceğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1680 yılında Celvetiyye tarikatına ait iki önemli tekke için tesis ettiği para vakfı, XVII. yüzyıl Osmanlı dünyasında devlet adamı hâmilîğinin ulaştığı en dikkat çekici nakdî hamilik modellerinden birini temsil etmektedir. Vakfiyeden elde edilen veriler, bu girişimin 36.500 esedî kuruşluk yüksek hacimli sermayesi, ihtiyat akçesi uygulaması ve katı teminat şartları (rehn-i kavî ve kefil-i melî) sayesinde dönemin ekonomik dalgalanmalarına karşı sermayeyi korumaya yönelik rasyonel bir finansal güvence modeli olarak tasarlandığını göstermektedir.

Vakfın, Celvetiyye'nin tarihsel pîr makamı olan Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi ile dönemin yükselen irşad merkezi Selâmî Ali Efendi Tekkesi'ni aynı finansal şemsiye altında birleştirmesi, Celvetî ağının kurumsal bekasını sağlama bakımından stratejik bir hamle niteliğindedir. Ancak bu denli güçlü bir vakıf yapısının dahi 1683 Viyana Bozgunu sonrasında yaşanan müsadere süreciyle yalnızca üç yıl içinde tasfiye edilmesi, Osmanlı sivil dinî kurumlarının tarihi seyrinde yaşadığı krizlere dair çok çarpıcı bir tablodur. İlk bakışta tekkeler adına münferit bir talihsizlik gibi görünen bu kısa ömürlü kriz, aslında Osmanlı vakıf sisteminde kurumsal gelirleri ortadan kaldıran siyasi, askeri ve makro-ekonomik sarsıntıların ne denli yıkıcı olabileceğini gösteren ekstrem bir örnektir.

Bu durum, tekkenin devlet ricaline ait vakıf sistemiyle kurduğu simbiyotik ilişkinin yapısal kırılganlığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Neticede Merzifonlu Kara Mustafa Paşa örneği, XVII. yüzyılda devlet ricalinin tekke kurumlarına sağladığı yüksek mali kapasiteyi belgelediği kadar aynı desteğin siyasî ikballe olan doğrudan bağı nedeniyle kurumsal devamlılık bakımından ne derece hassas bir zemin ürettiğini de ispatlamaktadır. Bütün bunlara rağmen, Paşa'nın vakfının çökmesine karşın her iki tekkenin de tarihsel varlığını sürdürebilmesi, tekke kurumunun krizler karşısında farklı vakıf, sivil ve sosyal ağlarla kendi hayatlarını devam ettiren bir dayanıklılığa sahip olduğunu da göstermektedir. Bu bağlamda eldeki örnek, Osmanlı tekke tarihinin vakıf hamiliği, siyasî krizler, finansal kırılganlık ve kurumsal dönüşüm eksenlerinde birlikte değerlendirilmesi gerektiğini güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Bab-ı Asaflı Başmuhasebe Muhallefat Kalemî (BŞM. MHF), Dosya/Gömlek No: 4/49.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d), Defter No: 26.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Vakfiye Defteri No: 641, s. 85, sıra: 8.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Alkan, M. (2017). Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs'ta Vakıf, İmar ve İskân. O. Köse (Ed.), *1. Uluslararası Akdeniz Karpaz Sempozyumu: Tarihte Kıbrıs (11-13 Nisan 2016, Lefkoşa)* içinde (Cilt 2, ss. 797-808). İstanbul.

Alkan, M. (2018). Osmanlı Devleti'nde Aile Vakıfları ve Sosyal Güvenlik. A. Güneş vd. (Ed.), *Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı: Bilim Uğrunda 30 Yıl* içinde (ss. 141-149). Ankara: Vadi Grafik Tasarım.

Aydar, M. (2022). *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Güner, M. F. (2019). Osmanlı Döneminde Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 249-269.

Kara, M. (2011). Tekke. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 368-370). İstanbul: TDV Yayınları.

Ocak, A. Y. (1978). Zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 12, 247-269.

Ocak, A. Y. (1984). XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 17-19(1-2), 208-225.

Övüç, E. (2022). *Üsküdar Tekkeleri örneğinde devlet tekke ilişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Öz, M. (1999). Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti Buhranı, Yeni Şartlar ve İslahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Türkiye Günlüğü*, 48-53.

Özcan, A. (2004). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 246-249). Ankara: TDV Yayınları.

Pantık, R. (2021). *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Tanman, M. B. (1991). Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 340-343). İstanbul: TDV Yayınları.

Yılmaz, H. K. (2004). Üsküdar Celvetî Tekkeleri. Z. Kurşun vd. (Ed.), *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler* içinde (C. 1, ss. 180-200). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.